

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΕΡΙ ΝΕΑΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

I. Η ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

(Η ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΝΥΧΤΑ)

Οι μεταφυσικοί της ποιήσεως του Δέκατου "Εβδομου αιώνα αναζήτησαν στην εγότητά των ανόμοιων κάποια συμφιλίωση του *εγώ* με το *δλον*. Και προσπάθησαν να πραγματοποιήσουν την ένότητα δια της *φαντασίας*. Η φαντασία ξπαιρνε στη συνείδησή τους τη διάσπαση και την αποκαλυπτικότητα όργάνου γνώσεως. Μιάν ανάλογη στάση θα διαπιστώσουμε, δυο αιώνες αργότερα, στους συμβολικούς ποιητές. Διάθεση ψυχής και τροπή πνεύματος, που σαν υπόγειο ρεύμα διατρέχει τους αιώνες, αναφαιίνεται κάποτε στην επιφάνεια και κατακλύζει το χώρο τόν ποιητικό για να καταδυθής πάλιν, συμπιεσμένο από τα εποχικά επιστρώματα περιστατικών αναγκών ώσότου ξανά φανερωθής, όταν ή άπιστία πρὸς τήν προσφορά τής θετικής γνώσης αναγκάση τό άτομο ν' ανασκαλέψη μέσα του για να βρή τήν υπαρξιακή του δικαίωση. Ο κλασικισμός που παρενεβλήθη, προτού υποχωρήση στον ρομαντισμό, νέκρωσε τή διάθεση τής εξερεύνησης πέρ' από τό αντικειμενικά δοσμένο και φιλοσοφικά αποδειγμένο. Και ο ρομαντισμός, αν ήρθε σαν άνταρσία στη Γαλλία, στη Γερμανία προηγουμένως ήταν μιá δέσμη διαθέσεων που άνταποκρίνονταν σε πολλές από τις ζητήσεις εκείνες που έμελλαν αργότερα να έκδηλωθούν με τόν γαλλικό συμβολισμό. Ο γερμανικός ρομαντισμός —(Νοβάλις, Ζάν-Πώλ, "Αχιμ φόν "Αρνιμ, Χάϊνριχ φόν Κλάϊστ, Χάϊνε, τέλος, που ρίχνει τή γέφυρα από τό χτές στο σήμερα με τόν τραγικό έσωτερικό σπαραγμό του, και από τό χτές στο παλαιότερο παρελθόν με τό δραματικό σαρκασμό, τέτοιον δπως τόν καλλιέργησε ένας John Donne)—παράλληλα με τήν άύστηρή μηχανική του πνεύματος που άποτελούσε τήν κληρονομία τήν καρτεσιανή άκόμη και για τή γερμανική σκέψη, καλλιεργούσε και τό παράξενο εκείνο φυτό του *Ιρρασιοναλισμοῦ*, που έχοντας τις ρίζες του βυθισμένες στον άποκρυσισμό ανάδινε από καιρό σε καιρό έκπληκτικούς καρπούς, τέτοιους δπως έναν αιώνα αργότερα θα συγκομίση ή νεώτερη ποιηση από τήν είσδυσή της στο χώρο του υποσυνειδήτου. Η αναζήτηση τής ένότητας από τους "Αγγλους μεταφυσικούς του 17ου αιώνα,

γίνεται επίσης αναζήτηση, με βαθύτερη κ' έντονώτερη τήν αὐτοδοκιμασία, από τους γερμανούς ρομαντικούς άκόμη και τους προρομαντικούς, πολύ πριν τό κλίμα τουτο δεσπόση στην προσυμβολική περίοδο, αὐτήν που τοποθετείται ανάμεσα στα 1860 και 1880, στη Γαλλία. Ο γερμανικός μάλιστα ρομαντισμός, θα μπορούσε κανείς να βεβαιώση χωρίς να υπερβάλη ή να παρερμηνεύση, έφτασε στη Γαλλία — πολλοί είπαν με τήν Mme de Staël — κατά τόν ίδιο περίπου τρόπο που έφτασε σ' έμās έδω ο γαλλικός. Έφτασε δηλαδή παρεξηγημένος και μόνο σ' ό,τι είχε τό καθαρά υποκειμενικό και λυρικά έξομολογητικό, χωρίς τή βαθύτερην εκείνη άγωνία που ήταν συναρτημένη με τήν επίμονη άνασκαφή του υποσυνειδητου για τήν ανακάλυψη και τήν αποκάλυψη μιās αλήθειας πδύ έμελλε να συμπληρώση και άλλοτε να υποκαταστήση τήν αλήθεια τής έπιστημονικής έρευνας και τής φιλοσοφίας τής αντικειμενικής γνώσεως.

Στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν δηλαδή ο πραγματικός γαλλικός ρομαντισμός αρχίζει να δυσπιστεί πρὸς τά έτοιμα λογικά σχήματα και τήν κληρονομημένη γνώση και τά έπιτεύγματα των θετικών έπιστημών και θέτει ξανά τό πρόβλημα τό υπαρξιακό και δέν άρκεΐται στα δεδομένα τής προόδου αλλά αναζητεί τήν ένότητα ανάμεσα από τή διασπορά και τόν κόσμο τόν βλέπει όχι μόνο σαν έξωτερική στατική πραγματικότητα αλλά σαν φαινόμενο που μπορεί να έχει στενή συνάρτηση με τήν ανθρώπινη ψυχή, όταν, μ' άλλες λέξεις, ο άνθρωπος άρχισε ν' αναζητεί κάποιο κέντρο για να τό θεωρήση ως τόν πυρήνα τής κοσμικής ένότητας, τότε ο ρομαντισμός ο γαλλικός κέρδιζε από τόν μεγάλο του ξένο, τόν γερμανικό ρομαντισμό, τήν αληθινή του ψυχή. Και ή ψυχή τουτο ήταν ή μεγάλη ποιητική περιπέτεια πρὸς τό άγνωστο του υποσυνειδήτου. Είναι αὐτό τό *incognito* που θα αναζητήση με πάθος ο γνησιώτερος ρομαντικός του 19ου γαλλικού αιώνα, ο Μπωντλαίρ. Και ο Μπωντλαίρ θα γίνη ο συνδετικός δεσμός του συμβολισμοῦ με τόν ρομαντισμό δπως είναι και ο δεσμός του συμβολισμοῦ των Ρεμπώ και Μαλ,

λαρμέ με τούς νεοσυμβολιστές καί κατόπιν με τόν ὑπερρεαλισμό καί με τήν προέκτασή του στή νέα ποίηση τοῦ ὄνειρου καί τῆς μαγείας. Γινόταν κατά κάποιον τρόπο νοητό πῶς τὸ ὑποσυνειδητό — τὸ βαθύτερο ἐγώ, αὐτὸ ποὺ ἀποτελοῦσε ἕνα εἶδος ὑπερφυσικῆς πραγματικότητας, ἀτιθάσσευτης ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς λογικῆς, ἦταν ὁ μόνος δεσμός ποὺ ἔνωσε τὸν ἄνθρωπο με τὸν παγκόσμιο ὄργανισμό, ἀκριβῶς γιατί ἦταν ἡ μόνη περιοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μποροῦσε νὰ ζεῖ τὴ δική της ζωὴ, ἀνεξέλεγκτη ἀπὸ ὅ,τι ἔχει ἀποχωρίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς σκεπτόμενον ὄργανισμό (καί συνεπῶς ἔλλογα πηδαλιουχοῦμενο), ἀπὸ τὴ Φύση. Τὸ ὑποσυνειδητό γιὰ τοὺς ρομαντικούς ποιητές — ἀργότερα δὲ, πάντα ἄλλωστε ἀργότερα ὅταν προπορεύονται οἱ ποιητές, καί γιὰ τοὺς φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς τοῦ ρομαντισμοῦ — ἦταν ἕνας δρόμος ποὺ ὡδηγοῦσε πρὸς τὴ φυσικὴ ζωὴ, δηλαδή πρὸς τὸ κέντρο τῆς ἐνότητας τοῦ σύμπαντος. Ἦταν ἕνα μέρος τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ ποὺ πειθαρχοῦσε στοὺς ἴδιους νόμους ποὺ διέπουν καί τὸν ριθμὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ παρέμβαση τῆς συνειδήσεως ἐπιφέρει τὸ χωρισμό, τὴ διάκριση τοῦ ατόμου ἀπὸ τὴ φύση¹. Ἡ ροπή πρὸς τὴ σ. γχώνε ση μαζί της εἶναι μιὰ τάση πρὸς τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀρχέγονης ἀρμονίας ποὺ ἐνῶ δὲν καταργεῖ τὴ συνειδήση, ἀντιθέτως τὴ χρησιμοποιεῖ γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν παραμερισμένη ἀξία τοῦ ὑποσυνειδητοῦ. Στὸ σημεῖο τοῦτο μπορεῖ νὰ διεκδικήσῃ τὴ θέση τῆς ἡ περιπέτεια τοῦ Μπωντλαίρ. Κι αὐτὸς ἀγωνίστηκε νὰ δαμάσῃ τὸ ὑποσυνειδητό με τὴ συνδρομὴ τῆς συνειδήσεώς του, χωρὶς νὰ ἐκχωρεῖ τίποτα στὸ τυχαῖο καί τὸ ἀνεξέλεγκτο. Καί τὸ δρᾶμα του, καί ἡ πτώση του, ἀναλύονται στὴν ἀπόγνωση μιᾶς διάνοιας ποὺ ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξῃ μιάν ἠθικὴ βίωση με ὅ,τι ὑπερλογικὸ καί ἐξωλογικὸ κατῶρθωσε νὰ κατακτήσῃ.

* * *

Ὡστόσο, γιὰ τοὺς γερμανοὺς ρομαντικούς ἢ ἀναζήτησι τῆς ἐνότητας, μ' ὅλη τὴ μεταφυσικὴ τῆς, ἦταν κατά κάποιον τρόπο ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση καί ἕνα συμπλήρωμα, μιὰ ἀρτίωση γνώσεως παρὰ ἐπίτευγμα ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀναγνώριση τῆς γνωστικῆς σημασίας τοῦ ὑποσυνειδητοῦ δὲν ὑποκαθιστοῦσε ὁλοτέλα τὶς γνωστικὲς ἱκανότητες τῆς συνειδήσεως, οὔτε καί ὑπῆρξε ποτὲ περίπτωση ἀποκλειστικῆς ἀποδοχῆς τῆς ὑποσυνειδητῆς ἢ ἐξωσυνειδησιακῆς ζωῆς, πλήρως δηλαδή προσχώρηση στὸν ἰρρασιοναλισμό. Τὸ ὄνειρο ὑπῆρξε ἀναντίρρητα ἕνας

1. Πρβ. ὅσα γράφει σχετικά με τὴ χωριστικὴ τοῦ ἐπίδραση τῆς συνειδήσεως ὁ Albert Béguin στὸ ἔργο του, *L'âme romantique et le rêve*, σελ. 146 τῆς ἐκδ. τοῦ 1946.

τομεῖς ποὺ γνώρισε τὴν ἐπίμονη ἀνατομία τῶν γερμανῶν ρομαντικῶν καί τὸ ὑποσυνειδητό ἔγινε ὡς ἐννοια καί ὡς ψυχικὴ περιοχὴ μιὰ παρουσία, ἔστω ἀσύλληπτη, διὰ τοῦ ὄνειρου, προτοῦ ἢ ψυχαναλυτικῆς ἐπιστήμης καί ὁ μυστικισμὸς τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ἀποκάλυψον μύριες ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ στή συνειδητῆ ζωῆ τῶν ἀτόμων. Ὅμως τὸ ὄνειρο ἔμεινε πάντοτε ὁ εἶρος καί οἱ ὑπαινιγμοὶ τοῦ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴ συνειδήση στὴν ἀναζήτησι τῆς ἀρχέγονης ἐνότητας με τὴ φύση, σὰν συμβολὴ θετικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ χωρέσῃ στὰ κάπως τραχεῖα καλοῦπια τῆς λογικῆς. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι μόνον παθητικὸς δέκτης τῶν ὄνειρικῶν ἐντυπώσεων ἀλλὰ παίρνει ἀπέναντί τους στάση *ερωτηματικῆς*, ἢ λογικῆς παρεμβαίνει κυρίαρχη μετὰ τὸ ὄνειρο καί διὰ τοῦ ὄνειρου τὸ ὑποσυνειδητό τίθεται ὑπὸ ἔλεγχον. Ὁ ρομαντικὸς δὲν καταγράφει, πειθαρχῶντας σ' ἕναν αὐτοματισμὸ θαυματοποιό, ὅπως τὸν πιστεύει στὰ πρῶτα ἐκρηκτικὰ του βήματα ὁ ὑπερρεαλισμὸς. Προσδέχεται τὶς ἐντυπώσεις, τὶς εἰκόνες τοῦ ὄνειρου, σὰν μηνύματα ποὺ φτάνουν ἀπὸ τὰ ἀπύθμενα βάθη τοῦ ἐγώ, φωνῆς μυστικῆς ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τοὺς ἀρχέγονους, ὁμαδικούς μύθους, κληρονομημένες ἀσυνειδήτα ἀποχώρους ὅπου ἀντιλαλήθηκαν καί τὶς ἀρπαξε γιὰ νὰ τὶς θησαυρίσῃ ἢ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων καί τὶς παράχωσε ἐκεῖ ὅπου μονάχα ἢ ἀκοίμητη — ὅταν οἱ αἰσθήσεις ὑπνώττουν — ἀκοῆ τῆς νυχτοβάτισσας συνειδήσεως μπορεῖ νὰ τὶς ἀκούσῃ κι ὅπου μονάχα ἢ ἀγρυπνῇ ματιὰ τῆς μπορεῖ νὰ ἰδῇ τὶς ἐκπληκτικὰ καί θαμβωτικὰ εἰκόνες ποὺ γεμίζουν τὴν ἀπίθανην δρασση, αὐτὴν ποὺ θὰ τὶς ἀποθηκεύσῃ σὰν πολὺχρωμὴ σκηνογραφία με τὰ παράξενα σχήματα καί τοὺς χρωματικὸς συνδυασμούς, καί ποὺ μιλάνε κι αὐτὲς με τὴ δική τους σιωπηλὴ λαλιά κι ἀφυπνίζουν τοὺς κόσμους ποὺ λαγοκοιμοῦνται, ὅσο τὸ ἄτομο βρίσκεται σ' ἐγρήγορη, καί ξυπνοῦν γιὰ νὰ στήσουν τὸν ὀργιαστικὸν χορὸν, κλέβοντας ἀπὸ τὸν προσωρινὸ θάνατον τῶν αἰσθήσεων τὴ δική τους ζωὴ. Ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς τοῦ 18ου αἰῶνα μπορεῖ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦτη, νὰ θεωρηθῇ σὰν ὁ μακρινὸς προπάτορας τῆς νεώτερης ποίησης ποὺ πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἀνάμεσ' ἀπὸ ποικίλες διασταυρώσεις κ' ἔπειτα ἀπὸ σταθμοὺς σημαντικῶν ποὺ εἶχαν τὴ δική τους καταβολή, σημαντικὴ γιὰ τὴ συνειδητοποίηση νεώτερων αἰτημάτων.

Ὁ Albert Béguin, στὴν ἀληθινὰ περισπούδαση πραγματεία του γιὰ τοὺς γερμανοὺς ρομαντικούς, διατυπώνει μιὰ παρατήρησι, ποὺ νομίζω πῶς ἔχει ἀξία χαρακτηρίζουσα: «Ἄν κάτι ξεχωρίζει τὸν ρομαντικὸν ἀπ' ὄλους τοὺς προκατόχους του, σημειώνει¹, καί τὸν καθιστᾷ τὸν πραγματικὸν εισηγητὴ τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς εἶναι ἀκρι-

1. Ὁ. π. σ. 155.

βως ἢ βαθειά του *συνείδηση*¹ γιὰ τὶς ρίζες του στὰ ἐσωτερικὰ σκοτάδια. Ὁ ρομαντικός ποιητὴς εἶν' ἐκεῖνος ποὺ *γνωρίζοντας* πὼς δὲν εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας τοῦ ἔργου του, ἔχοντας μάθει πὼς κάθε ποίηση εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ τραγούδι ποὺ ἀναδίνεται ἀπὸ τὶς ἀβύσσους, ζητεῖ *ἐκσυνείδητα* καὶ μὲ *πλήρη διαύγεια* νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀνοδο τῶν μουσικῶν φωνῶν...» Μ' ἄλλες λέξεις ὁ ρομαντικός ποιητὴς — πρόκειται πάντοτε περὶ τῶν γερμανῶν ρομαντικῶν — παίρνει ἀπέναντι τοῦ ὄνειρου στάση καθαρὰ λογοκρατημένη καὶ ἐρευνητικὴ. Συνέπεια τῆς στάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς τεχνικῆς, ἡ ἐπεξεργασία τῆς μορφῆς, ἀφοῦ τὸ ὄνειρο γίνεται ἕνα στοιχεῖο τοῦ ποιήματος καὶ βρίσκεται σὲ γραμμὴ παράλληλη μὲ τὴ δημιουργικὴ φαντασία. Γιατί τὸ ὄνειρο προσφέρει τὸ ὄλικόν, δὲν εἶναι αὐτὸ καθαυτό ἕνα γεγονός ποὺ ἐκτοπίζει κάθε ταιριασμένη τῆς λογικῆς κ' ἐπιβάλλει, ἂν μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ, τὸ σχῆμα του, ἀπομονούμενο ἀπὸ τὶς ἄλλες συνοδευτικὰς καὶ συμπληρωτικὰς εἰκόνας.

Στὴ νεώτερη ποίηση, τὴ γνησιώτερα καὶ δουλικώτερα ὄνειρικὴ, ποὺ πῆρε τὴν αἰσθητικὴ τῆς ἔκφραση μὲ τὸν ὑπερρεαλισμό, οἱ μορφές τοῦ ὄνειρου ἐπιβάλλονται ὡς μορφές, μ' ὅλη τὴν αὐτόνομη πλαστικὴ τους, ὄχι πιά ὡς πηγὲς ἐμπνεύσεως καὶ ὡς ἐπικουρικὰς συμβολές στὴ συγκομιδὴ τῶν αἰσθήσεων, αὐτάρκειες στὴν ἰδιότυπη λογικὴ τους καὶ ὡς ἔτοιμα σχήματα γι' ἀντιγραφή ἢ τουλάχιστον γιὰ περιοριστικὴ μίμηση. Τὸ ὄνειρο δηλαδὴ δὲν ἐνεργεῖ ὡς στοιχεῖο ἀλληγορίας καὶ ὡς ὑπαινικτικὸ εἰκόνας καὶ συνειρμῶν ποὺ ὁ τεχνίτης θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ εὐρύτατα ἀφοῦ θὰ προσέφερε ὁ ἴδιος τὴ σκηνοθετικὴ ἐμπειρία, ἀλλὰ προβάλλεται ὡς ἀλοκληρωμένη ἐμπνευση ποὺ ζητεῖ ὄχι πιά τὴν τεχνικὴν ἐπίνοια ἀλλὰ τὴν πιστὴ μεταγραφή.

***

Ἡ ἀντίληψη τῆς σημασίας τοῦ ὄνειρου ὡς στοιχείου ἐμπνεύσεως καὶ ὄχι ὡς φαινομένου ψυχολογικῆς ἐρευνας, εἶναι ἀναντίρρητα συνδυασμένη μὲ τὸ ρομαντικὸ κίνημα στὴ Γερμανία. Θὰ ἦταν ὥστόσο πλάνη νὰ πιστευθῇ πὼς τὸ ὄνειρο γίνεται κέντρο ἐνδιαφέροντος καὶ λογοτεχνικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ μόνον τὸ ρομαντισμό. Ἡ ἀναγωγικὴ ἐρευνα θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσῃ τὶς διαπιστώσεις ὡς τὰ πανάρχαια χρόνια καὶ τὰ ἴχνη τῆς προβολῆς τοῦ ὄνειρου θὰ φανοῦν εὐκρινέστατα καὶ σ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν Αἰσχύλο. Ἀλλὰ ἡ συνείδηση τοῦ ὄνειρικοῦ κόσμου, ὡς ἐνὸς κόσμου ποὺ φέρει τὸ ἄτομο σ' ἐπαφὴ μὲ μιὰ πραγματικότητα πλατύτερη καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὑπερατομικὴ, καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση μιᾶς ἄλλης

περιοχῆς τοῦ *ἐγώ*, ἀνεξερεύνητης ἔστω, ὅμως ἐξίσου σημαντικῆς γιὰ τὴν ἀνατομία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι προνόμιο καὶ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ρομαντικῶν. Ἀπὸ τοὺς ρομαντικούς τοῦ 18ου αἰῶνα ξεκινᾷ ἐπίσης καὶ ἡ ψυχοπαθολογία τοῦ ὄνειρου. Ἡ εἰσφορά τῆς ἐπιστῆμης στὴν τέχνη εἶναι σημαντικὴ ἀλλὰ σημαντικώτερες εἶναι οἱ κληρονομημένες παραδόσεις τοῦ ἀποκρυφισμοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ μουσικισμοῦ. Οἱ δευτέρες ὑποκινοῦν τὴ μεταφυσικὴ ζήτηση καὶ ἡ ζήτηση αὐτῆ, ἐπηγερασμένη ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ (*Aufklärung*), χρωματίζεται ἐντονα ἀπὸ γνωσιολογικὰς διεκδικήσεις. Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ ψυχοπαθολογία βρίσκονται ἀκόμη στὰ πρῶτα τους βήματα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ὄνειρο καὶ τὸ ρόλο του γιὰ τὴν ψυχικὴν ἀνάλυση τῆς ἀτομικότητος· ὅμως γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴν ποίηση, τὸ ὄνειρο ἔπαιρνε ἤδη τὸν χαραχτήρα μιᾶς πολύτιμης ἐπικουρίας μορφῆς γνωσιολογικῆς, ἐνῶ παράλληλα ἐνίσχυε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ γνώση τῆς πραγματικότητος στὸ ἄρτιο καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς κοσμικῆς ἐνότητος πέρα ἀπ' τὶς ἐφήμερες κατακτήσεις τῆς ἐμπειρίας, θὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ μέθεξη τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Ἀρχισε δηλαδὴ νὰ δημιουργεῖται, καὶ νὰ σταθεροποιεῖται συνάμα, ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ἀνθρώπος θὰ πρέπει νὰ κερδίσῃ τὴν ἐνότητά του γιὰ ν' ἀξιώσῃ τὴν εἰσδοχὴν του στὴ σκοτεινὴ περιοχὴ τῆς κοσμικῆς ἐνότητος.

***

Ὅμως ἡ εἰσδοχη στὴ Ρομαντικὴ Νύχτα δὲν ἔγινε μεμιᾶς καὶ μὲ τὴν τόλμη τῆς αὐτοποράδοσης. Καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο ἔχοιμε τὴν «προϊστορία» τῆς ἱστορίας. Εἶναι δὲ κατὰ πολλὰς ἀπόψεις ἐνδιαφέρουσα ἡ περιπέτεια τῶν γερμανῶν ρομαντικῶν γιατί μιᾶς ἀποκαλύπτει σταδιακὰ τὰ συναισθηματικὰ καὶ ἰδεολογικὰ συνάμα βήματα ποὺ συμπορεύονται, ἀφοῦ προηγουμένως προπορευθοῦν γιὰ κάμποσο διάστημα μοναχικά, μὲ τὴν ἐπιστῆμη τῆς ψυχολογίας. Γιατί καὶ ἡ ψυχολογία παύει σιγὰ σιγὰ νὰ εἶναι ἀπλῶς ρασιοναλιστικὴ φυσιολογία καὶ γίνεται ὅ,τι ὑποδηλοῖ ὁ τίτλος τῆς: «ἐπιστῆμη ψυχῆς», ἐπηρεαζόμενη ἀπὸ τὴν ποιητικὴ πορεία πρὸς τὸ μυστηριώδες ἄδυτο τοῦ *ἐγώ*. Ἀλλ' ἂν ἡ μελέτη τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἐνδιαφέρει πρῶτιστα τὴν ἱστορία τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστῆμης, ἐνδιαφέρει, στὸ ἴδιο μέτρο, καὶ τὸ χρονικὸ τῆς ποιήσεως κατὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀτομικὲς ἀντιδράσεις ἀπέναντι τοῦ ὄνειρου ἀκολουθοῦν κάποια γραμμὴ σπειροειδῆ — καὶ θὰ ἀναφανοῦν, ὕστερ' ἀπὸ πολλὰς ἀνοδικὰς περιστροφές, καὶ στὰ νεώτερα χρόνια, ὅταν πιά ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐπιστῆμη, ἔχοντας ἐξερευνηθῇ ὅ,τι θεωροῦσε χρησιμο νὰ ἐρευνηθῇ, κ' ἔχοντας κατακτήσει πολλές νίκες ἀπάνω στὸ μυστήριον τοῦ ὄνο-

1. Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές του.

συνειδήτου, ἀρχίζει νὰ ἐγκαταλείπει τὸ κάπως μυστικιστικὸ τῆς ἰδεώδους γιὰ νὰ ἀναγάγῃ τὶς ὄνειρικές ἐκδηλώσεις σὲ φαινόμενα μορφῆς πεζότατα φυσιολογικῆς.—ἐπιστρέφοντας ἔτσι, κατὰ καθοδικὴ σπειροειδῆ κίνηση, πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐπιστήμην τοῦ 18ου αἰώνα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἡ δευτέρη περίοδος τοῦ φροϋδισμού, ποὺ ἀναγνωρίζει τὸ ὄνειρο ὡς φῶρεα «πρόπατορικῶν εἰκότων», ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο μιὰ συ-διαλλαγὴν μετὰ τὴν περὶ ὄνειρου ἀντίληψιν τῶν ρομαντικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ὄνειρικοῦ πυρετοῦ, ποὺ ἀπέκρουαν τὴν ἀνάμιξιν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ θεωροῦσαν τὸ ὄνειρο ὡς ἓνα μέσο διαπραγμάτευσης πρὸς τὶς ἀγνωστες περιοχὰς τῆς ψυχῆς, σὰν μιὰ γέφυρα πρὸς τὸ ἀγνώστο καὶ σὰν μιὰ δύναμη ἀποκαλυπτικὴ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς προκίση μετ' ἐξούτερη ὄραση πρὸς τὸν ἔσω κόσμον—τὸν ἓνα κόσμον τοῦ παγκόσμιου μύθου. Ἡ ρομαντικὴ δηλαδὴ ἀντίληψιν τοῦ ὄνειρου εἶναι στὴν οὐσίαν τῆς μιᾶς ζήτησης μεταφυσικῆς καὶ τὸ αἴτημα τῆς γνώσεως τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου καὶ τῆς μυθικῆς ἐνότητος τοῦ ἐγὼ μετὰ τὸν κόσμον, ἐμφανίζει πολλὰς ἀναλογίας, ὅταν δὲν συμπίπτει ὁλότελα, μετὰ τὸ αἴτημα τῶν Ἑλλήνων μεταφυσικῶν τοῦ 17ου αἰώνα. Ἡ διάσταση ἐπιστήμης καὶ τέχνης γνωρίζει τοὺς ἴδιους περίπου σταθμοὺς στὴν περίοδον τὴν κυρίως ρομαντικὴν ὅπως καὶ στὴν ἐντελῶς νεώτερη περίοδον, ὅταν ἡ Ποίησις ἀρνεῖται νὰ ὑποβληθῆ στὴ «θεραπείαν» τοῦ φροϋδισμού. Ἡ Τέχνη καὶ ἡ Ψυχανάλυσις συμφωνοῦν στὴν ἀναγνώρισιν τῆς σημασίας τοῦ ὄνειρου γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἰδουσιότητα καὶ τὰ βαθύτερα κίνητρα τῶν παρορμητικῶν ἐμπνεύσεων. Χωρίζονται ὅμως ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ ἡ Ψυχανάλυσις προτείνει τὴ νοσηλευτικὴν τῆς μεθοδοσὶν ποιητῆ, ἀφοῦ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τέχνης τὸ θεωρεῖ ὡς προϊόν νευρώσεως καὶ τὸν δημιουργὸν τοῦ θύμα ψυχώσεως¹.

Ἄλλ' ἀκόμη δὲν φτάσαμε ἔως ἐδῶ. Ἡ ψυχανάλυσις δὲν εἶχε ἐπηρεάσει τὴν τέχνην μετὰ τὶς θεωρίας τῆς οὐτε καὶ ἡ τέχνη εἶχε στηριχθῆ στὶς θεωρίας αὐτὰς γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παράνοια καὶ τὸν ἐξωλογισμό

1. Ὁ Albert Béguin στὴν Εἰσαγωγή τοῦ αὐτοῦ ἔργου ποὺ μοῦ γίνεται πηγὴ πολὺτιμων στοιχείων γιὰ τὸ ρομαντικὸ κίνημα στὴ Γερμανίαν, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψιν τοῦ ὄνειρου καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ποὺ ἀπτελεῖ καὶ τὸ βάθος τῆς φροϋδικῆς θεωρίας, βρῆσκει σὲ διαμετρικὴ ἀντίθεσιν μετὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ρομαντισμοῦ, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν νεώτερη ποίησιν ποὺ διατηρεῖ στενοὺς δεσμοὺς μετὰ τὸν ρομαντισμόν. Μιὰ ἀπὸ τὶς κυριώτερες ἀντιθέσεις τοὺς εἶναι ὅτι ὁ φροϋδισμὸς θεωρεῖ τὸ ὑποσυνειδητὸν καὶ τὴ συνείδησιν ὡς ἐν τὸ κύκλῳ κλειστὸ καὶ ἐντελῶς ἀτομικόν, ἀντίθετα μετὰ τοὺς ρομαντικοὺς ποὺ θεωροῦν ὅτι ἡ σκοτεινὴ ζωὴ τοῦ ἐγὼ βρῆσκει σὲ ἀδιάρρηκτῃ ἐπικοινωνίαν μετὰ μίαν ἄλλη πραγματικότητα, ἀπεριόριστον πλατεῖαν, προγενέστερη καὶ ἀνώτερη τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ὁ Α. Β. φτάνει ν' ἀρνηθῆ στὴν Ψυχανάλυσιν τὴν ἱκανότητα ἀναλύσεως τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἐφ' ὅσον τὸ ἀντιμετωπίζει ὡς ἓνα σύνολον συμπτωμάτων καὶ προχωρεῖ δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν διάνωσιν τῆς νευρώσεως τοῦ ἀτόμου. (βλ. κυρίως σελ. XV καὶ XVI δ. π.)

τῆς. Ὁ Λουὶ Ἀραγκὸν καὶ ὁ Ἀντρέ Μπρετόν θὰ ἔχουν, πολὺ ἀργότερα, τὴν εὐκαιρίαν νὰ πειραματισθοῦν μετὰ τὶς ψυχαναλυτικὰς θεωρίας τῶν Bleuler καὶ Jung κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ντανταϊσμοῦ, καὶ θὰ προσπαθῶσιν νὰ δικαιώσων τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Φρόϋντ περὶ τῆς ἐμφύτου ὑποκειοῦ τῆς συνειδήσεως¹ καὶ περὶ τῆς γενικῆς τάσεως τῆς αὐτοαποκρύψεως. Ὅμως γιὰ τοὺς γερμανοὺς προρομαντικούς, στοχαστὰς περισσότερο παρά ποιητὰς, (Lichtenberg, Karl-Philipp Moritz κλπ.), ποὺ τοὺς χαρακτηρίζω προρομαντικούς γιὰτὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη αὐτοπαρδοθῆ ὅσον μυστικισμὸν τοῦ ὄνειρου ἀλλὰ προσπαθοῦσαν νὰ διατηρήσων κάποιαν εὐστάθειαν συνειδήσεως μὴ τὴ βαρεῖαν ὀρθολογιστικὴν κληρονομίαν τῆς ἐποχῆς τους, τὸ κλίμα τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ προετοιμαζόταν μετὰ τὴν καθαρὰ μεταφυσικὴν ἀγωνίαν ποὺ φέρνει διαρκῶς ὀλοένα καὶ περισσότερο εὐαίσθητα πνεύματα σ' ἐπαφὴν μετὰ τὶς ἀγνωστες δυνάμεις ποὺ κινῶν τὸ ὑποσυνειδητὸν καὶ δημιουργεῖται σχεδὸν αὐτόματα ἢ φιλοσοφία ἐκείνη ποὺ δὲ θ' ἀργήσῃ νὰ ντυθῆ τὴν στολὴν τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἐστιῶν τῆς ἐσωτερικῆς ἀνησυχίας. Ἡ πρώτη φάσις τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς εἶναι ἡ ἐντελῶς ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς ἐπιστημονικῆς συστηματοποιήσεως περιέργεια γιὰ τὴν αὐτογνωσίαν. Καὶ ἡ φάσις αὕτη εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν ἔρευναν τοῦ φαινομένου τῆς τέχνης, ὅχι στὴν ἐκάστοτε ἐκδήλωσίν του, δηλαδὴ στοὺς καθ' ἑκάστα δεσμούς του μετὰ τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν ἀλλὰ σὰν προϊόν τῆς γενικῆς πνευματικῆς θερμοκρασίας ποὺ συντίθεται μετὰ τὴν γενικὴν καταβολήν. Ἡ δευτέρη φάσις, ἡ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ, ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴν, ἀν δὲν θέλει νὰ ξεπέσῃ σὲ ἀπλή διαγνωστικὴν. Τὸ προϊόν τῆς τέχνης, μόλις ἀποκοπῆ τὸ νῆμα ποὺ τὸ συνδέει μετὰ τὸν δημιουργὸν του, ζεῖ τὴν αὐτόνην ζωὴν του καὶ διασκελίζει τοὺς αἰῶνες, ὅταν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τοὺς διασκελίσῃ, ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε σύνδεσμον προσωπικόν, πολιτογραφημένον στὴν καθολικὴν καὶ ἀνώνην πολιτείαν τοῦ πνεύματος. Ἡ διαγνωστικὴ, ἀν ἔχει κάποιαν ἀξίαν γιὰ τὴν συγκεκριμένην στιγμὴν τῆς δημιουργίας—κι αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἀποψη μόνον τῆς συμπτωματολογίας—παύει ν' ἀσκεῖ ὅποιοδήποτε ρόλον μόλις τὸ ὑποκείμενον ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τὸ ὀπτικὸν πεδίου τῆς παρατήρησίν της. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης πρσφέρεται τότε γυμνόν, παρθένον—πὸ κάθε ἐπιμίξιαν μετὰ τὶς ἀτομικὰς δημιουργικὰς δυνάμεις ποὺ τὸ ἀνάδωσαν καὶ διεκδικεῖ τὴν ζωὴν του σὰν αὐτοδύναμον καὶ αὐτοσυγκεντρωμένον γεγονός, αὐταρκές καὶ ἀπόλυτον. Ἡ ἔρευνα τῆς ἀτομικότητος περιορίζεται τότε κατ' ἀνάγκην σ' ἐνδιαφέρον

1. Πρβ.: Marcel Raymond: De Baudelaire au Surréalisme, σελ. 272.

καθαρά ψυχολογικό πού συναποθνήσκει μέ τό θάνατο τοῦ δημιουργοῦ.

Ἡ ἰδέα ὅτι τό ὑποσυνειδητο ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα πού ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νά γνωρίσῃ γιά νά κερδίσῃ τήν ὀλοκλήρωσή του καί μαζί τῆς τόν πολυτίμο δεσμό μέ τήν κοσμική ἐνότητα, ὅτι ὁ αἰσθητός κόσμος ἀποτελεῖ μόνο τή μιὰ ὄψη τῆς πραγματικότητας καί ὅτι ἡ ἄλλη βρίσκεται θαμμένη ἐκεῖ ὅπου μόνο ἡ νυκτερινή δραση θά μπορούσε νά τήν ἀποκαλύψῃ γιατί τό ὄνειρο εἶναι μιὰ *μνήμη* κι ὄχι ἀπλῶς μιὰ φυσιολογική λειτουργία ὀφειλόμενη σέ περιστατικές ὀργανικές ἀντιδράσεις, ὅτι ἡ συνειδητή ζωή δέν εἶναι ἀρκετά πλούσια γιά νά ἐξαντλεῖ τήν ἐφεση τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν αὐτογνωσία, ὅτι τό ὁμαδικό ὑποσυνειδητο εἶναι στενότερα συναρτημένο μέ τό ἀτομικό ὑποσυνειδητο, ὅτι ἡ λογική ἀποτελεῖ ἕνα διάφραγμα πού ἐμποδίζει τήν ἐνόραση πρὸς τόν μύχιο κόσμο, ὅτι, τέλος, τό ὄνειρο ἀποτελεῖ μιὰ μαγική πύλη ἀπ' ὅπου θά μπορούσε κανεῖς νά εἰσδύσῃ στόν ἀπαγορευμένο χῶρο τῶν μεγάλων μῦθων—ἡ ἰδέα ὄλων αὐτῶν καί πολλῶν ἄλλων ἀκόμη ἐννοιῶν πού γίνονται οἱ ἀφετηρίες τολμηροτέρων *ἐναισθήσεων* ἀνήκει κατά προνόμιο στοὺς Γερμανοὺς προρομαντικούς πού θά προτιμοῦσα νά χαρακτηρίσῃ μᾶλλον *ἑσωρομαντικούς*. Γιατί ὅλοι αὐτοὶ οἱ διανοητές, περισσότερο φιλόσοφοι παρά ποιητές—(μερικοὶ μάλιστα, ὅπως ὁ Λίχτενμπεργκ, ταλαιπωρήθηκαν σ' ὅλη τους τὴν ζωή γιατί στερημένοι ἀπὸ τό ἐμφυτο δῶρο τοῦ ρυθμοῦ δέν κατῴρθωσαν νά μεταπλάσουν τὰ ὄνειροπολήματά τους σέ ποίηση, δέν κατῴρθωσαν, μ' ἄλλες λέξεις, νά βροῦν μιὰ λυτρωτική διέξοδο στό ἀγχος πού τοὺς δυνάστευε)—περισσότερο μύστες παρά ἱεουργοὶ τῆς νέας φαντασμαγορικῆς λατρείας πού ἐρχόταν νά ἐκτοπίσῃ τήν αὐστηρή ὁμοιοχρωμία τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἐζησαν τόν ἐνθουσιασμό καί τήν πίστη τους ἐσωτερικά μᾶλλον παρά ἐξωτερικευτικά, πλουτισμένοι ἀπὸ τό νέο θησαύρισμα καί τρομαγμένοι κάπως ἀπὸ τοὺς κόσμους πού ἀφίνε νά διαφανοῦν ἢ μισανοιγμένη πύλη τοῦ ὄνειρου. Γι' αὐτό καί ἡ εἰσδουση στὴ Νύχτα γίνεται μέ δειλία καί μέ ταλάντευση. Ὁ ρομαντισμὸς αὐτός, στερημένος ἀπὸ τήν παραμυθητική συντροφιά τοῦ λόγου πού γίνεται συχνότατα ἕνα στοιχεῖο αὐτοπειθοῦς γιατί δανεῖζεται ἀπὸ τὰ πυροτεχνήματα τῆς τέχνης ὅ,τι εἶνε ἕνὸ νά αὐλακώσῃ τόν σκοτεινὸν οὐρανὸ τῆς ψυχῆς μέ φωταύγεια γοητεύουσα, τρέπεται κατ' ἀνάγκη πρὸς ἄλλα πεδία ἐνδιαφέροντος. Καί τί περισσότερο συγγενικό πρὸς τό θέμα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτογνωσίας καί αὐτοαποκαλύψεως ἀπὸ τήν ψυχολογία! Τὰ ψυχολογικά ἐνδιαφέροντα κυριαρχοῦν ὡς ἀπασχολήσεις ἀκόμη καί στοὺς ποιητές τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ τὴ μεγαλύτερη συμβολὴ γιά τήν προώθηση τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, πού στήν ἀρχὴ εἶναι περισσότερο μεταφυσική παρά θετική

ἐπιστήμη, τήν πρόσφεραν μερικά ἀνήσυχα καί αὐτιστιμωρημένα ρομαντικά πνεύματα τοῦ τύπου Λίχτενμπεργκ καί Κάρλ-Φίλιπ Μόριτς, πού μπορεῖ κανεῖς νά ἰσχυρισθῇ ὅτι ἔρριξαν τόν πρῶτο πηλὸ γιά τὴ θεμελίωση τῆς νεώτερης ψυχχαναλυτικῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ τροπὴ πρὸς τό πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς διερεύνησης τοῦ ὑποσυνειδητοῦ—καί συνεπῶς τοῦ ὄνειρου πού ἐθεωρήθη ἀπὸ τήν πρώτη στιγμή ὡς ἡ μόνη ἔγκυρη ἐκπροσώπησή του, καίτοι φευγαλέα μέσα στό σιωπηλὸ καί ἀγεωμέτρητο χῶρο τῆς νάρκης τῶν αἰσθήσεων—ὕψηξε καί ὁ κυριώτερος λόγος τῆς διάστασης τοῦ ρομαντισμοῦ τῶν ποιητῶν μέ τόν ρομαντισμὸ τῶν ψυχολόγων ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐκτίμηση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ὑποσυνειδητοῦ καί τῆς σημασίας τοῦ ὄνειρου στὴ συνειδησιακὴ ζωή. Τό ὄνειρο γιά τοὺς κυρίως ρομαντικούς εἶναι ἡ ρίζα τῆς ὑπάρξεως, ὁ μόνος δεσμὸς μέ τήν κοσμικὴν ἐνότητα καί μέ τόν ἀρχέγονο μῦθο τῆς ἀνθρωπότητας πού κληροδοτεῖται ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ καί συντηρεῖ τήν ἐξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τό φυσικὸ σύμπαν. Γιά τοὺς ψυχολόγους τῆς ἐποχῆς τοῦ ρομαντισμοῦ, αὐτοὺς πού διεκδικοῦν καί τό χαρακτηρισμὸ τοῦ προρομαντικοῦ, (ὄχι μόνο γιατί προηγήθησαν χρονικὰ τῶν ρομαντικῶν ποιητῶν καί πεζογράφων ἀλλὰ καί γιατί ἡ ἐπιστήμη τους εἶναι περισσότερο πυρετός ρομαντικῆς περιέργειας μέ πολλὰ μυστικιστικὰ γνωρίσματα παρά καθαρὴ ἐπιστήμη), τό ὄνειρο εἶναι ἕνα μέσο γνώσεως γιά μιὰ πληρέστερη κ' ἐμβαθυντικώτερη εἰσδουση στὴν ἀτομικὴ ψυχολογία. Ὁ Albert Béguin, συνοψίζοντας τήν πνευματικὴ περιπέτεια τοῦ Γκέοργκ-Κρίστοφ Λίχτενμπεργκ, παρατηρεῖ ἐπιλογικά: «Ἄν ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πού σκέφθηκε νά παραλληλίσῃ τὴν ὄνειρικὴ δημιουργία μέ τὴν ἐπινόηση τῶν μύθων, δέν φαίνεται νά στάθηκε ποτέ στὴν ποιητικὴ ιδιότητα τῶν ὄνειρων. Κόποτε προχώρησε ὡς τό σημεῖο νά πιστέψῃ πῶς τό ὄνειρο καί ἡ πραγματικότητα ἦταν δυὸ ὄψεις ἐξ ἴσου ἀληθινές ὅσο καί ἀπατηλές τῆς ἴδιας ζωῆς· ἀλλὰ δέν διάλεξε τό "ὄνειρο. Δέν τό ἀφωμοίωσε ποτέ σ' ἕνα ὄργανο γνώσεως τῆς Φύσης καί οἱ μυστικιστικὲς του ἀπόψεις ἔμειναν μονάχα ἀπόψεις. Μυστικιστὴς χωρὶς ἐσωτερικὴ πρόοδο καί ὄνειροπόλος χωρὶς δημιουργικὴ δύναμη, μᾶς ἀφίνει τὴν εἰκόνα τῆς μόνωσῆς του σὲ μιὰ κάμαρη γεμάτη βιβλία καί σοφὰ σύνεργα κοντὰ στό ἀναμμένο του κέρι. Ἄλλοι θάρθουνε γιά νά φυσήξουν στό κέρι καί νά βγοῦνε κάτω ἀπ' τ' ἀστέρια γιά νά λατρέψουν τὴ Νύχτα. Τὰ ἐσωτερικὰ σκοτάδια δὲ θά τοὺς τρομάζουν πιά. Στὸ «μυστηριώδη δρόμο» πού κατηφορίζει σ' ἔτοῦτα, θά νοιώσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους περισσότερο ἀσφαλίσμένους παρά κάτω ἀπὸ τό πλοῦσιο φῶς τῆς μέρας...»

Ἡ περιπέτεια τῆς μεγάλης Ρομαντικῆς Νύχτας δέν ἔχει ἀκόμη ἀρχίσει, ἀλλὰ τό λυκόφως βρίσκεται ἤδη στό σημεῖο ἐκείνο

τῆς ἐρωτοτροπίας μὲ τὸ σκοτάδι δταν θολώνουν τὰ περιγράμματα, ἡ σφριγηλότητα τῶν σχημάτων ἀδυνατίζει καὶ ἡ Σκιά, προπομπὸς τοῦ μυστηρίου τῆς Νύχτας καὶ τῆς γοητείας τῆς ἐξάγγελος, ἐπιβάλλει τὸν δικό της κόσμον στὴν δρασιν. Τὰ πράγματα πάνε νὰ γίνουν οἱ ἀλλαγῶρες τῶν πραγμάτων—καὶ ὁ κόσμος ἀρχίζει νὰ γίνεται ὄνειρο καὶ τὸ ὄνειρο νὰ γίνεται κόσμος.

Ἡ ἐνατένιση τοῦ ὄνειρου ἀπὸ τοὺς ρομαντικούς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τοῦ δισταγμοῦ, τοὺς προρομαντικούς ἢ τοὺς ἑσωρομαντικούς ὅπως τοὺς εἶπα, γίνεται ἀπὸ τὸ παρατηρητήριο τῆς συνείδησης ἢ τουλάχιστον ἡ νυχτερινῆ ὄνειρικῆ συγκομιδῆ, μ' ὅλη τὴ συμμιγῆ τῆς οὐσίας καὶ τὴν ἀπειθαρχία τῆς πρὸς τὰ τρέχοντα λογικὰ σχήματα, ὑποβάλλεται κατόπιν, κατὰ τὴν ἐγρήγορησιν, σὴ διαλογικῆ ἀσθαιρέσια τῆς συνείδησης. Χρησιμὰ στοιχεῖα θεωροῦνται ὅσα μποροῦν νὰ συμζάλουν σὴν ἐρμηνεία μιᾶς καταστάσεως ἢ μιᾶς διαθέσεως πρὸς μὲν αἰνιγματικὴ σὴν λογικὴ αὐτοέρευνα. Ἄχρηστα εἶναι τὰ ἀνίκανα νὰ βοηθήσουν γιὰ τὴ σύνθεσιν μιᾶς ἐπαληθευόμενης εἰκόνας. Αὐτὸ ἐξηγεῖ, ὡς ἕνα βαθμὸ, γιὰ τὴν ἵστίαν τῶν ρομαντικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι περισσότερο στάσις ψυχολογῶν παρά ποιητῶν. Ἡ ποιητικὴ ἀξία τοῦ ὄνειρου ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς «παραδόσεως ἀνευ δρων», ἀλλ' ἡ παράδοσις αὐτὴ ἦταν προνόμιον—καὶ δυστυχία μαζί, δταν ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας τὸ πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς οὐσιώδεις συστατικὸς τῆς τέχνης τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Ἀκόμη καὶ στοὺς καιροὺς τοῦ ἐξαλλοῦ ρομαντικοῦ πυρετοῦ ἢ παράδοσις τοῦτῃ δὲν πραγματοποιήθηκε σ' ὅλη τὴν ἔκτασιν πρὸς ἀξιώνει τὸ ὑποσυνείδητο, ἀν λογισθῆ ὡς ἰσοδύναμη γνωστικὴ ἀξία μὲ τὴ συνείδησιν. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς συνείδητῆς διολογῆς ἀποτελεῖ τὴν πρώτη φαλκίδευσιν τῆς ἀξίας τοῦ ὄνειρου. Ἡ διαλογὴ ἔπειτα ὁδηγεῖ σὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπικουρικῆς σημασίας τοῦ ὄνειρου, ἀφοῦ τὸ θεωροῦμε ὡς βοηθητικὸ φενηγητικὸ μέσο. Συνέπεια ἀμεση εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἐπιστήμης μὲ χαραχτήρα *θεραπευτικὸ* ἀφοῦ θὰ χρειαστῆ νὰ καταρτίσουμε ἕνα, ὅπως θὰ τὸ λέγαμε, *ὄνειρικὸ λεξικὸ* γιὰ νὰ ἀνευρίσκουμε σὲ κάθε περίπτωσιν τὴν ἐπίσημὴν ἐρμηνείαν σὴν συμβολικὴ τῶν ὄνειρων. (Καὶ αὐτὴ τὴν ἰδέαν τὴν εἶχαν οἱ προρομαντικοὶ πρὸς ἀναζητοῦσαν τὴ μαγικὴ *κλειδα τῶν ὄνειρων*.) Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ ἐξερευνητῆς τῆς ὄνειρικῆς ζωῆς πρὸς εἶχαν εἰσδύσει σὴν Νύχτα σάν νυχτοβάτες φορτωμένοι τὴν ἀγρυπνία τῆς συνείδησῆς τους, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸν πανίσχυρο ὀρθολογισμὸ τοῦ καιροῦ τοῦ ς, πάλαιψαν μὲ ἐπαινετῆ, πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, συνέπειαν πρὸς τὴν ἰδέαν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτιζαν γιὰ ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ

τὸ ὄνειρο τὴ μυστικιστικὴ του οὐσία, ἐχθροὶ ἀδιάλλαχοι κάθε ἀποκρυφισμοῦ ἀλλὰ καὶ μαζί ταλαιπωρημένοι ἀπιστοὶ πρὸς τὸν ἡσυχασμὸ πρὸς τοὺς ὑποσχόταν ἡ λογικὴ διάλιση τοῦ μυστηρίου. Ὁ φόβος μιᾶς συγχώνευσης τῶν ὀρίων ἀνάμεσα σὸ ὄνειρο καὶ σὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα—δταν συνέβαινε νὰ παραπλανηθοῦν μέσα στοὺς χώρους τῆς ὄνειρικῆς γοητείας, πρὸ συχνὰ ἦταν μιὰ φαντασμαγορικὴ μεταγραφὴ τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας καὶ κάποτε μιὰ *προφητικὴ προεξόφλησις* τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς—τοὺς ἔκομνε περισσότερο δύστροπους καὶ περισσότερο ἐπιφυλακτικούς ἀπέναντι τοῦ ὄνειρικοῦ κόσμου. Μ' ὅλον τοῦτο ἡ μεταφυσικὴ ἀγωνία αἰχμαλώτιζε τὴν ψυχὴ καὶ οἱ δισταγμοὶ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ὄνειρου ἦταν ἤδη μιὰ ἴστίαν τῆς συνείδησης, γιὰ καὶ ἡ ταλάντευσις εἶναι ἕνας κλονισμὸς τῆς βεβαιωμένης θέσεως.

Ὅμως μοζὶ μὲ τὸν δισταγμὸ τῆς αὐτοπαράδοσις ἕνα ἄλλο συναίσθημα συγγενικὸ—τέκνο τῆς ἴδιας αὐτῆς ταλαιπωρίας πρὸς ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ ὀρθολογισμοῦ ν' ἀγγίξῃ τὴ μεταφυσικὴ ἔκστασις πρὸς μὲν αἰχμαλώτισθῆ μέσα σὸν κύκλον τῆς ἀγωνίζεσθαι νὰ διαφύγῃ γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ ξανά σὸ σημείον τῆς ἀφετηρίας, πλουτισμένος μὲ ὀξύτερη ἀίσθησιν καὶ μ' ἐντονώτερη τὴ παρακίησιν τῆς αὐτοκριτικῆς—εἶναι ὁ διχασμὸς τῆς προσωπικότητας. Ὁ ἑσωρομαντικὸς ἔχει σαφῆ τὴ συναίσθησιν τοῦ διφθοῦς τῆς ψυχικῆς του ὑπόστασις. Ὅταν ὁ Κάρλ-Φίλιπ Μόριτς ὁμολογεῖ πρὸς «ἡ ἀνάμνησιν τῶν ὄνειρων εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσάρεστη γιὰ τὸ ὑποκινεῖ ὀλοένα κάποιαν ἀταξία σὴν ἄλλες του ἰδέας» δὲν μαρτυρεῖ παρά τὴν δυσπιστίαν του ἀπέναντι τῆς μεταφυσικῆς, τὴ διάθεσιν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὄνειρικοῦ ὀλικοῦ σὴν καθημερινὴν ἐμπειρίαν ἐνῶ ταυτόχρονα συνιστᾷ—περισσότερο σάν ψυχολόγος ἐπιστήμονας πρὸς ἔχει μάλιστα ἰδρύσει κ' ἕνα *Περιοδικὸν γιὰ τὴν πειραματικὴν ἐπιστήμην τῆς ψυχῆς*, παρά σάν καλλιτέχνης τὴ διερεύνησιν τῆς ζωῆς τῶν ὄνειρων «γιὰ ν' ἀποκτήσοιμε πληρέστερη γνώσιν τοῦ τί συμβαίνει μέσα μας... γιὰ νὰ δώσοιμε, χάρις σὴν διαφορὰ ἀνάμεσα σὸ ὄνειρο καὶ σὴν ἀλήθειαν¹, στερεώτερον ἔρεισμα σ' αὐτὴ τὴν τελευταία, γιὰ νὰ παρακολουθήσοιμε τὴν πορεία τῆς φαντασίας καὶ τῆς καλορυθμισμένης σκέψεως² ἕως τὰ πρὸς ἀπόκρυφα καὶ μύχια καταφύγια τους. Γιὰ καὶ κάθε ὄνειρο—συνεχίζει—ὅσο ἀσήμαντο κι ἂν εἶναι, εἶναι ἕνα φαινόμενον παράξενον, πρὸς ἀνήκει σὴν θαύματα ἐκεῖνα πρὸς μᾶς περιστοιχίζουσιν καθημερινά, χωρὶς νὰ τὰ πολυσυλλογιζόμαστε».

1. Ἡ διαστολή εἶναι χαρακτηριστικὴ.

2. Καὶ σὸ σημείον τοῦτο ἡ ἀντιθετικὴ σύνθεσις τῆς φράσεως εἶναι δηλωτικὴ τῶν πεποιθήσεών σου γιὰ τὴν σχέση ὑποσυνείδητου καὶ συνείδητοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς φαντασίας πρὸς τὴν καλορυθμισμένην σκέψιν.

Ἄπ' ὅλα τοῦτα — ἀκόμη κι ἀπὸ μιὰν ἄλλη φράση ποὺ ἀφίνει, γεμάτος ἀνησυχία, νὰ τοῦ διαφύγη: «τὰ σύνορα τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ὄνειρου φαίνονται σάμπως ν' ἀφανίζονται» — προκύπτει πῶς τὸ ὄνειρο γιὰ τοὺς προρομαντικούς ἢ τοὺς ἐσωρομαντικούς εἶναι ἀκόμη ἓνα *ὄνειροπόλημα*. Ἄλλ' εἶναι τέτοιο μόνο γιὰ τοὺς ψυχολόγους τοῦ ρομαντισμοῦ, γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες, τοὺς ἐρευνητές, τοὺς ἀνήσυχους ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος ποὺ ὅταν βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς τέχνης περπατοῦν μὲ τοὺς στερεοὺς ἀλλὰ καὶ βαρετοὺς κοθόρνους τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Μόλις βρεθοῦν ξανά μέσα

στὸν κύκλο τοῦτο, ποὺ μὲ πολλὴ νοσταλγία τὸν ἀναζητοῦν, ἀποβάλλουν τοὺς κοθόρνους γιὰ νὰ φορέσουν τὰ λεπτὰ σαντάλια τῶν νυχτοπερπατητῶν. Γιατί τὸ μυστήριο τῆς Νύχτας δὲν ἀνέχεται τίς περιπολίες. Καὶ ὁ Κάρλ - Φίλιπ Μόριτς βιάστηκε νὰ περπατήσει μέσα στὴ γερμανικὴ Νύχτα γράφοντας κάτω ἀπὸ τ' ἀστρα τὴ σκιά ποὺ θ' ἀπαντήσῃ τὸν Ζάν - Πῶλ, τὸν Νοβάλις καὶ θὰ γνέφει ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν ὀμίχλη τοῦ ἔμμελλοντος πέρα ἀπὸ τὸ Ρήνο, πρὸς τὸν Ζεράρ ντε Νεββάλ, τὸν Μωρίς Γκερέν, τὸν Σάρλ Νοντιέ, τὸν Προύστ...

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

Ἡ λαϊκὴ χειροτέχνια

Ξυλόγλυπτη πίπα (Αἴγινα)